

Публікація: Назаров І.В. Світоглядні основи деяких парадигмальних засад класичної політичної економії // Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст.: Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції. - К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. - Т. 1. - С.108-111.

Твердження будь-якої науки, і економічна теорія не виключення, є завжди дедуктивними умовиводами з обмеженого кола апріорних положень, які не мають обґрунтування в межах самої науки та сприймаються на віру. Оскільки ж економічна теорія – напрямок соціального знання, в центрі якого знаходиться людина та принципи її суспільної організації, постулати економічної науки формуються у більш широкому, ніж сфера економіки світоглядному та загальнокультурному контекстах.

На нашу думку, існують два базових постулати, що формують «жорстке ядро» класичної політичної економії – антропологічний (концепт «економічної людини») та соціологічний (вчення про природний порядок речей). В основі обох цих апріорних положень лежав грандіозний світоглядний «зсув», що розвивався в європейській культурі з часів Ренесансу, суть якого полягала в розмиванні християнських уявлень про всесвіт як царину Божого Промислу та людину як образ Божий в ньому.

За словами видатного філософа ХХ ст., свого часу професора Київського університету св. Володимира, отця Василя Зеньковського, світоглядний злам настає в ХVІІ ст., «коли система деїзму (що, як відомо, виник по суто богословським мотивам) було тісно поєднана (у Ньютона) із зміцнілим механічним розумінням природи. Природу почали розуміти як певний самостійний і замкнений в собі порядок; якщо Бог і створив природу, то після створення її Він віддалився від природи, яка живе сама по собі й може бути зрозуміла «сама по собі» [1, с. 146].

Водночас в європейській культурі формується й нова антропологія, суть якої полягає в натуралістичному тлумаченні людської природи, що перекреслює християнське розуміння людини як носія образу Божого в тварному бутті. В світлі нових підходів людина в усіх її проявах, включаючи морально-етичні якості, розглядалась як така, що є органічно вплетена в природний порядок речей і не може піднятися над природною необхідністю.

Одним з небагатьох дослідників, хто прослідкував зв'язок між еволюцією суспільних наук і західноєвропейської філософії Нового часу, був Євген Васильович Спекторський, останній ректор Київського університету св. Володимира. В фундаментальній роботі «Нариси з філософії суспільних наук» він вказував, що Р. Декарт, намагаючись побудувати механістичну модель всесвіту, включав в неї людину лише частково, залишаючи поза її межами етичний і містичний виміри людського буття. Але, розглядаючи людину як тіло, він відносив її до фізики, не виключаючи з сфери останньої таких явищ, як кровообіг і фізичне зростання дитини та тієї частини психіки, яка споріднює людину з тваринами (як відомо, останніх він вважав бездушними «автоматами», все життя яких може бути зведене до чистої «механіки»). Однак, оскільки людина є також мислячою істотою, і це впливає на її вчинки, – вона містить в собі певний «метафізичний надлишок», який не можна звести до фізичних категорій простору та руху. Перед філософами постало питання: як тлумачити цю розумну та моральну реальність?

Як зазначає Спекторський, існувало два варіанти відповіді на це запитання – метафізичний (що, в свою чергу, вирішував проблему або в спіритуалістичному, або в матеріалістичному ключі) та наукоподібний. Спіритуалістичне рішення зводило все розумне та моральне в людині до духовної субстанції, в той час як матеріалістичне здійснювало редукцію розуму та моралі до суто фізичних процесів (яскравим прикладом такої редукції була механістична антропологія французького просвітника Ламетрі, який зводив всю психологію людини до фізіології, а останню – до механіки). Водночас «наукоподібне рішення полягало в тому, щоб зробити спробу побудувати спеціальну моральну механіку, повністю аналогічну фізичній механіці..., інакше, геометрію людських діянь» [2, с. 141].

Нове суспільствознавство, як і механіка, задумувалося як спрощена наука, що зводила б все розмаїття суспільних явищ до одного вихідного поняття. Такою аксіомою для фізики було поняття тіла, а для сфери моралі – поняття людини: «Людина, ця сповнена протиріч істота, ... мала бути осмислена якомога простіше, якомога природніше. Для цього намагалися в якихось двох словах визначити природу людини, індивідуальну, або ж

соціальну» [2, с. 150-151]. І, як наголошує далі Є.В. Спекторський, саме «тенденцію шукати *sum utile* (свою вигоду – І.Н.)...Сміт визнав основою тієї людської «природи» загалом, з якої ... належало виходити в соціальній механіці» [2, с. 167]. Так, весь хід трансформації європейської філософії упродовж XVII-XVIII стст. сприяв появі абстрактного концепту

homo

se

conomicus

– егоїстичного, раціонально мислячого ринкового суб'єкта, дії якого направлені на максимізацію власної вигоди.

Тоді як нова фізична наука все більше віднаходила в природі та космосі порядок і гармонію, суспільний світ, де вирували війни та революції, все ще знаходився в стані хаосу та катаклізмів. Це спонукало європейських мислителів XVII-XVIII стст. висувати програми вдосконалення особистого та суспільного життя з метою оптимізації «соціальної механіки» співіснування людей. Існувало два підходи до вирішення цієї проблеми – автократичний і ліберальний. В межах першого підходу проектувалися зовнішні законодавчі норми та інститути, створювалася така конструкція державних механізмів (система «політичних противаг» Монтеск'є), які змушували б людей діяти закономірно і розумно, навіть проти їхньої волі.

Але ліберальне рішення, на думку Є.В. Спекторського, більш послідовно вписувалося в механістичну модель світу. Механіка була наукою про вільний рух фізичних тіл, вона виводила закони, згідно з якими, вільно рухаючись, ці тіла все-таки мали, підкоряючись космічній необхідності, виконувати свій «фізичний обов'язок». «Отже, і в людському співіснуванні настання ідеального механічного стану можливе не через зовнішній примус, зовнішню організацію, зовнішні закони, а через внутрішній закон людей» [2, с. 166].

Завдяки такому своєрідному підходу прямими продовжувачами розпочатої в XVII ст.

Гоббсом і Спінозою справи створення соціальної механіки у

XVIII

ст. стали фізіократи та А. Сміт – засновники ліберальної класичної політичної економії.

Віддаючи перевагу ліберальному вирішенню суспільних проблем, А. Сміт вважав, що при максимальному невтручанні державної влади в господарських відносинах встановиться така сама гармонія, що й у фізичному космосі. «Дайте лише людині свободу переслідувати особисту вигоду, і це природно й необхідно примусить її обрати найвигідніший для суспільства шлях», – пише, майже дослівно переказуючи А. Сміта, Є.В. Спекторський [2, с. 167].

З свого боку, фізіократи також мріяли про «соціальну геометрію» як спосіб наближення суспільства до ідеального стану. Ф. Кене наголошував, що законодавча активність держави повинна полягати «лише в декларації природних законів, що формують ідеальний, одвічний і нерухомий «архетип» нормального співіснування» [2, с. 169]. Цей порядок так само деспотично необхідний, як і геометрія Евкліда, і розумна людина, по суті, не має вибору прийняти чи відкинути його. Для слідування законам природного порядку не потрібні складні політичні механізми, запропоновані Монтеस्क'є, не потрібні навіть нові люди, – достатньо лише просвітити старих людей. «Тоді вони неодмінно визнають природний закон; а, визнавши його, вони його і здійснять. І тоді настане «фізіократія», справжнє царство природи, в якому «світ рухається сам по собі», в якому люди, що отримали згідно з принципом *laissez faire, laissez passer* повну свободу, будуть діяти не свавільно, а, навпроти, так, як це необхідно й неминуче приписується природним законом» [2, с. 170], – пише Є.В. Спекторський, зазначаючи далі, що розбіжність між А. Смітом і фізіократами полягала лише в конкретному розумінні соціального ідеалу. А. Сміт вбачав його в ринково-конкурентній взаємодії підприємців-промисловців, тоді як фізіократи уявляли його як ідеальне суспільство, що складалось із земельних власників, причому в обох випадках від держави чекали лише захисту від зовнішніх і внутрішніх ворогів.

Таким чином, стає зрозумілим, що базові аксіоми, на яких ґрунтується так званий «мейнстрім» західної економічної думки, мають глибоке світоглядне коріння, яке не збігається з християнським баченням всесвіту і місцем людини в ньому. Відкинувши фундаментальні категорії християнської антропології – образу Божого в людині та гріха, і побудувавши картину економічного універсуму на основі віри в самодостатність людської природи та природний порядок, класична політична економія не змогла виявити і глибинні причини майже перманентних соціально-економічних катаклізмів, які з часом набували все більших масштабів. Сучасні глобальні кризи – фінансова, екологічна, кліматична, вочевидь, показують недостатність не тільки економічних механізмів суспільної саморегуляції, а й адаптивних можливостей природи, безсилим перед руйнівною людською волею, яка діє всупереч Божим заповідям. На нашу думку, це свідчить про обмеженість класичного та неокласичного напрямів економічної теорії та про необхідність фундаментальної світоглядної ревізії їхніх парадигмальних засад, а в ідеалі – формування альтернативної парадигми економічного знання, яка б виростала з християнського розуміння основних економічних категорій.

Список використаних джерел

1. Зеньковский В.В. Автономия и теонимия // Зеньковский В.В. Собр. соч. Т. 2: О православии и религиозной культуре: Статьи и очерки (1916-1957). – М., 2008. – С. 139-160.

2. Спекторский Е.В. Очерки по философии общественных наук. Выпуск 1. Общественные науки и теоретическая философия. – Варшава, 1907. – 245 с.